

EĞİTİMİN TEMEL ARACI OLAN DİLİMİZLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

(Tanzimat - II. Meşrutiyet Dönemi)

Cahit KAVCAR*

Osmanlı İmparatorluğunun kesin bir medeniyet değiştirme hareketi olması ve Doğu medeniyetinden sıyrılıp Batı medeniyetine yönelmesi bakımından, 3 Kasım 1839 da Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa tarafından okunup ilân edilen Tanzimat, çok büyük bir önem taşır. Bu tarih, siyasî tarihimizde olduğu gibi, sosyal ve kültürel hayatımızda da yeni bir devrin başlangıcıdır. Bilindiği gibi Tanzimat Fermanı ile Osmanlı İmparatorluğu, Batılı devletlerce uyulmakta olan “insan haklarının korunması” ilkesini kabul ettiğini bütün dünyaya resmen bildirmiştir.

Şüphesiz ki medeniyet değiştirme, her şeyden önce bir zihniyet değişikliğini gerektirir. Zihniyet değiştirme ise bir kültür meselesidir. Tanzimattan çok daha önce Batı ile olan temas ve ilişkiler, devletçe alınan dağınık ve sınırlı tedbirler, zihniyet değiştirme bakımından yeterli olmamıştır. Şüphesiz ki ilk olarak ordunun modernleştirilmesi amacıyla yurda girmeğe başlamış olan müsbet bilimlerin öğretilmesi için III. Selim devrinde açılan Mühendishane ve II. Mahmut devrinde kurulan Tıbbiye ve Harbiye gibi okullar; Batılı düşünce, bilgi ve anlayışı yayma bakımından etkili olmuştur ama bunların etki alanı dardır. II. Mahmut devrinde kurulan ve ilk sayısı 1 Kasım 1831 de çıkmış olan Takvim-i Vekayi de çoğunlukla resmî bildiriler ve memur tayinleri ile dolu, basit bir resmî gazete olduğu için, halka Batı dünyasında olup bitenlerden haber verebilecek durumda değildi. Oysa bu gibi büyük sosyal değişmelerde halkı aydınlatmak, yöneltmek ve bir kamu oyu yaratmak bakımından yararlanılacak çok büyük bir hizmet ve yardım vasıtası da basındır. 1840 da Türkçe bilen bir İngiliz (Çörçil) tarafından çıkarılan Ceride-i Havadis de, Hükümet

* Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğ. Kürsüsü Asistanı.

yardımı ile yaşayabilen yarı resmî bir gazetedir. Ve bu da büyük bir sosyal ve kültürel değişimin, geniş kütleleri aydınlatma hareketinin organı olabilecek durumda değildi. Zaten resmî veya yarı resmî yayın organlarından böylesine geniş ve yaygın bir etki beklenemezdi. Yalnız, 1860 yılına kadar Türk basınının biricik temsilcisi olan bu iki gazetenin, Divan nesrinin dışında yeni bir nesir ve nesir dili hazırlamaları, en büyük hizmetleridir.

Gerçekten Tanzimat devrinde üstünde önemle durulan konulardan biri, yazı dilinin sadeleştirilmesi, bununla ilgili olarak bilim ve fen kitaplarının, devlet, okul ve gazeteci dilinin Türkçeleştirilmesi idi¹. Çünkü Batı hayatına yönelmiş olan imparatorlukta düşünce hayatının ilerlemesi ve millî eğitimin yayılması, ancak anlamı söyleyişe kurban etmeyen sade bir dil kullanılması ile gerçekleşebilecekti. Bu bakımdan gerek Mustafa Reşid Paşa'nın kendisi gerekse onun yolunda yürüyen Ahmed Cevdet Paşa, yazılarında düşünceyi ön plânda tutmaya büyük bir önem vermişlerdir. Gerçekten yazı dilinin sadeleşmesi yolunda ilk teşebbüse girişen Reşid Paşa'dır. O, maarifin halk arasında kolayca yayılabilmesi için, fenne ve sanata ait kitapların, herkesin anlayabileceği bir dille yazılması gereği üzerinde durmuştur². Hele Cevdet Paşa, bazı eserlerinde "anlaşılır dil" konusunda ısrar etmiş, çaba göstermiştir³. Meselâ Reşid Paşa'nın emri ile Takvîm-i Vekâyi'de yayınlanmak üzere yazdığı beyannamede de "Fünûn ü sanâyi'e dâir olan âsârın dahi âmme-i nâsın anlayıp hisse-yâb-ı menfaat olabileceği surette yapılması..."⁴. sözleri vardır ki bu, sonraları Şinasi'de göreceğimiz "giderek umum halkın anlayacağı lisan üzere" düşüncesinin bir başlangıcı gibidir.

Görüldüğü gibi 1860 yılına kadar, yeni medeniyetin gereği olan yeni fikir, duygu ve düşünceleri Türk halkına iletmek, halkı sosyal konulardan haberdar etmek için yaygın bir basın organı yoktur. İşte bu boşluğu doldurma yönünde atılan ilk büyük ve önemli adım, Ağâh Efendi ile Şinasi'nin birlikte çıkardıkları ve ilk sayısı 22 Ekim 1860 da çıkan Tercüman-ı Ahvâl gazetesidir. Bilindiği gibi bu ilk Türk özel gazetesidir ve Türk fikir tarihi ile edebiyat tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Hele bunun meşhur Mukaddime'si; yepyeni bir zihni-

1 Zeynep Korkmaz, Türk Dilinin Tarihî Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi, Ankara 1963, s. 14.

2 Ağâh Sırrı Levend, Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri, Ankara 1960, s. 81.

3 Bkz. Cevdet Tarihi. 2. basım, İst. 1309, C.I, s. 14; Kıyas-ı Enbiya, İst. 1331, s. 988; Fatma Aliye, Ahmed Cevdet Paşa ve Zamani, İst. 1332, s. 61-76, Levend s. 81-82.

4 Levend, s. 81.

yetin habercisi olması, özellikle dil ve nesir dili, yepyeni bir cümle kuruluşu yönlerinden çok büyük bir değer taşır.

Gerek bu gazetede, gerekse tek başına çıkardığı Tasvir-i Efkâr (ilk sayı: 28 Haziran 1862) gazetesinde Şinasi, Tanzimatın getirmeğe çalıştığı Batı medeniyetinin unsurlarını gerçek bir kavrayış ve direnişle açıklamaya çalışır. Hedefe erişmek için, bilgisizliğin ve taassubun bir an önce ortadan kaldırılması gerektiğini düşünerek, halkın fikir seviyesini yükseltmeğe uğraşır. Bu hususta gazeteyi en önemli vasıta olarak görür ve halkla kolayca anlaşabilmek için yeni bir dile ihtiyaç duyar, böylece de yeni bir nesrin doğmasına yol açar⁵. Tercüman-ı Ahvâl'in ilk sayısına, gazetenin çıkışı münasebetiyle yazdığı Mukaddime'nin daha ilk satırlarında, gerek cümle yapısı gerekse kullanılan kelimeler bakımından yepyeni bir ifade ile karşılaşırız:

“Madem ki bir hey'et-i içtimâiyye içinde yaşayan halk bunca vezâif-i kanuniyye ile mükelleftir; elbette ka'len ve kalemen kendi vatanının menâfi'ine dâir beyân-ı efkâr etmeyi cümle-i hukuk-ı müktesebesinden addeyler”.

Daha sonra da bu gazetedeki yazıların, “gittikçe umum halkın anlayacağı lisan üzere kaleme alınacağı” bildirilir. Şüphesiz ki gazetelerin halk tarafından okunması ve ileri sürülen fikirlerin kolayca yayılabilmesi, yazılarda herkesin anlayabileceği sade bir dil kullanmakla mümkün olabilirdi. Aynı düşünce ve çabayı, 1860 da Cemiyet-i İlmîyye-i Osmaniyye adıyla kurulan dernekçe 1862 de çıkarılan Mecmua-i Fünûn'a yazılar yazan Münif Paşa'da da görüyoruz. Yazı dilinin sadeleşmesinde büyük hizmeti olan Münif Paşa bu derginin ilk sayısında, derginin, “Herkesin anlayacağı surette sehlü'l-ibâre olmak üzere” çıkacağını belirtmektedir⁶.

Hele daha sonraları, 1868 (7 Şaban 1285) de ikinci defa çıkmaya başlayan Terakkî gazetesinin ilk sayısındaki Hasbıhal başlıklı önsözde bulunan şu sözler çok ilgi çekicidir: “Ey muharrir beyler, efendiler! Siz de avâmın anlayacağı lisan üzere mahsûlât-ı fikriyyenizi sahâyife dökmeğe çabalayınız. O ibârât-ı münşiyâne ve terâkibi-kâtibâneyi kalem odalarında icra ediniz”⁷.

5 Kenan Akyüz, Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri, Türkoloji dergisi, II. Cilt, I. Sayı, s. 16, Ankara 1965.

6 Levend, Aynı eser, s. 83.

7 Aynı eser, s. 141.

Basîret'te Süleyman Hayri imzasıyla çıkan bir yazıda ise "Gazetecilerin vazifesi herkese usûl-i kitâbet öğretmek olmayıp bazı mâ-lûmâtı hâvi havadis vermektir... Yani çat pat ibareyi sökenler bile okuyup anlaşırlar" sözleri bulunuyor⁸.

Gerçi Tanzimattan sonra nesir dilinde görülen bu gelişmenin başlangıcı 1831 yılına, II. Mahmud zamanında çıkmaya başlayan ve devlet işlerinden halkı haberdar etmek isteyen Takvim-i Vekayi gazetesine kadar iner. Padişah II. Mahmud, "Madem ki halk bir şeyler anlâsın diyoruz, dili daha sade olsun" demiş ve gazeteyi bizzat denetlemiştir de. Bu gazetenin dili, devrin resmî dilinden çok farklıdır ve Takvim-i Vekayi'nin, gazete dilinin gelişmesinde çok büyük hizmeti vardır. Ama geniş sosyal konuları işleyip halkı çok yönlü olarak aydınlatmayı ve sistemli, yoğun bir dil ve ifade sadeleşmesini Şinasi ile birlikte görüyoruz. Gerçekten edebî nesri sadeleştirme başarısı Şinasi'ye aittir. O, yüzyıllardan beri yerleşip kökleşmiş olan uzun cümle, bol edebî sanat, anlamdan çok süse bağlılık, seci gibi sanat sayılan, aslında yazarın rahat yazmasına engel olan kuralları bir tarafa bırakmıştır. Onda cümleler kısalmış, edebî sanatlar ortadan kalkar, seci çok az görünür. Gereksiz kelimeye rastlanmaz ve dil bir süs aracı değil, ifade için sadece bir vasıta'dır. Yani onda anlam, süs ve söyleyişe kurban edilmez.

Şinasi'nin nesrinin, nesir dilimiz için çok sağlam bir temel olduğunu, Ahmed Râsim'in şu benzetmesi çok güzel ifade ediyor: "Benim fikrimce, Şinasi'nin meslek-i edebîsi ve üslûb-ı beyânı granit taşından, fakat gayet maharetle traş edilmiş, gayet itina ile cilâ verilmiş yekpâre ve muazzam bir heykel kaidesine benzer"⁹.

Namık Kemal

Şinasi'den sonra gelen Nâmık Kemal ve Ziya Paşa da genellikle onun izinden yürürler. Zaten Şinâsi'nin en büyük hizmetlerinden biri de N. Kemal üzerindeki büyük etkisi ve onun yetişmesindeki büyük rolüdür. N. Kemal ve Z. Paşa da nesir dilinin o zamanki durumundan ve özellikle yazı dili ile konuşma dili arasındaki farktan şikâyetçidirler. Zaten Tanzimat edebiyatının en ileri vasfı, sanatta fayda ve dilde sadeliktir. Bu konu ile ilgili olarak N. Kemal'in en önemli, sistemli ve ayrıntılı yazısı, ilerde yeni edebiyatı kuracak olan nesillere onun esaslarını açıklayan bir program niteliği de taşıyan uzun bir makale-

⁸ Basîret, 1869 (1286), Sayı 33.

⁹ Ahmed Rasim, İlk Büyük Muharrirlerden Şinâsi, İstanbul 1927.

sidir. “Lisan-ı Osmânînin edebiyatı hakkında bazı mülâhazâtı şâmil-dir” adlı bu makale, 1866 yılında Tasvir-i Efkâr gazetesinde çıkmıştır ve çok yeni görüşler taşımaktadır¹⁰. Dil ve edebiyat üzerine olan bu yazıda yazar, işe önce edebiyatın tarifi ile başlar, onun, fikrin gelişmesine ve bir toplumun eğitilmesine olan büyük hizmetinden söz eder¹¹. Bu arada, “Edebiyatsız bir millet, dilsiz insan gibidir” der ve “Edebiyat, bir milletin bekasının teminatıdır” gibi bir hükme varır. Divan Edebiyatının “realite ile ilgisizliğine, sun’iliğine, klişeleşmiş yapısına ve boşluğuna” şiddetle saldırır ve Türk edebiyatının yeniden düzenlenebilmesi için bazı esaslar koymağa çalışır. Üstünde en çok durduğu ve ısrarla direndiği esas, bizim de asıl konumuz olan yeni bir ifade vasıtası, yeni bir dil gereğidir. Bunun için de yazı dilinin düzenlenmesini, bir an önce konuşma diline yaklaştırılmasını ister, dilde yapılacak düzeltmeyi programlı bir şekilde ortaya koyar. Bu arada, “Biz edebiyatı yanlış anlıyoruz, söz, kelime ve hayal oyunları sanıyoruz” diyerek köklü bir yaraya parmak basar. Hele o gün için süslü kelimeler kullanmadan yazılan edebî eserlerin bir değer taşımadığını belirtirken söylediği, “Kitab suretinde kangı te’lif-i edîbânemiz vardır ki, tezyînât-ı lâfzıyyeden ayrıldığı halde bihakkin şâyân-ı tahsîn olabilsin...” sözleri çok ilgi çekicidir.

“Yazı dili, konuşma dili diye bir ayrılık, medenî milletlerde yoktur. Bu bize has bir hastalıktır. O duruma gelmiştir ki kalem sahipleri yazdıkları gibi konuşmaktan, konuştuıkları gibi yazmaktan utanır hale gelmişlerdir” der. Bu arada Divan edebiyatının dilinden söz ederken, “Elfâzda garabet o kadar mu’teberdir ki, meselâ Nergisî gibi milletimizin en meşhur bir te’lif-i edîbânesinden istihrac-ı meâl etmek, bize göre ecnebî bir lisanda yazılmış olan Gülistan’ı anlamaktan müşkildir” diyerek, dil ve üslûbunun anlaşılmasız şekildeki ağırlığından şikâyet etmektedir.

Böyle çok ilgi çekici ve çok yerinde eleştirilerden sonra, “Halkın konuşma dilinin, bu dile girip de anlam ve telâffuz yönünden değişen kelimelerin esas alınması” gerektiğini söyler ve yapılacak şeyleri, “lisanın ıslahı” hakkındaki düşüncelerini beş madde halinde şöyle sıralar:

1- Önce, bir gramerimiz olmalı. Arapça ve Farsça kurallar, gramer kitapları bir yana bırakılmalı, Osmanlıcanın kuralları düzeltilip

10 Bu maktele ayrıca, Külliyyât-ı Kemal serisinden çıkan Makalât-ı Siyâsiyye ve Edebiyye (İst. 1327) adlı eserde, “Edebiyat Hakkında Bazı Mülâhazât” adıyla yayımlanmıştır.

11 Tasvir-i Efkâr, 1866 (16 Rebiülâhîr 1283), Sayı 466.

tamamlanarak bir kitap haline getirilmelidir. Çünkü edebiyat bilgilerini başka bir dilden okuyan insan, kendi edebiyatında da taklitçilikten kurtulamaz.

2- Türkçeye ait mümkün mertebe muntazam bir lûgat kitabı meydana getirilmelidir. Yabancı kelimeler, bir genel kullanılış ölçüsünde sınırlandırılmalı, fazlası atılmalıdır. Yani ölçü, konuşma dili olacaktır.

3- Yazı dilinde, “galat-ı meşhur”, “lûgat-ı fasîh”ten üstün tutulmalı, yani kelimelerin asıl şekillerinden çok, halk arasında kullanılan şekilleri tercih edilmelidir.

4- Türkçenin ifade özelliklerine değer verilmeli. Kelimelerin birbirine bağlanış ve ifade şekillerinin, dilin bünyesine uygun bir şekilde yenileştirilmesi ve değiştirilmesi için, mevcut eserlerin tabii ifade güzelliğine sahip olan makalelerinden tertip edilen bir antolojinin okullarda okutulması gereklidir.

5- Lüzumsuz sanat oyunlarından vazgeçmeli. Dilimize mahsus bir lûgat kitabı meydana getirilerek, ifadenin tabii güzelliğine engel olan külfetli sanatlardan sıyrılmasını sağlamalıdır.

Şu halde Türkçeye ait bir gramer, lûgat ve belâgat kitabı meydana getirip mümkün olduğu kadar konuşma dilindeki kelimeleri kullanarak, yeni ve daha Türkçe bir yazı dili meydana getirilmelidir. Dilin düzeltilmesi için, dildeki kuralların tam olarak ortaya konması, dili anlaşılmasız bir şekle sokan lüzumsuz kelimelerin atılması, dilin en küçük unsuru durumunda olan kelimelerin imlâ ve anlam bakımlarından tam olarak belirtilmesi, üslûbun yersiz ve gereksiz fazlalıklardan kurtarılarak tabii duruma getirilmesi gerekir.

“Netice-i murada gelince...” diye sonuca girer, görüşlerini özetler ve çare olarak dil konusunda “bir Cemiyetin kurulması” gereğini de ileri sürer, “bir veya birkaç büyük cemiyetin vücudu lâzımdır...” der. Görüldüğü gibi N. Kemal’in görüşleri çok ileridir ve o, çok sonraları ortaya atılan Dil Kurumu, dil akademisi gibi fikirleri daha o zaman ileri sürmüştür¹².

Yazar bu makalede ileri sürdüğü görüşlerin çoğunu, özellikle “edebiyatta sosyal fayda” prensibini, daha başka yazılarında, bu arada Bahâr-ı Dâniş ve Celâleddin Harzemşah önsözlerinde de savunur. Meselâ 1882 yılında Midilli’de yazmış olduğu Celâleddin Har-

12 Aynı gazete, Sayı 467.

zemşah mukaddemesinde, “İşte okumak bilenlerin ekseri, edebiyat denilen âsârımızı istima ederken (dinlerken), başka lisanda yazılmış zannıyla âmin-han olageldiklerinden...” sözleriyle süslü dile, sanatlı üslûba çatar ve “İki sayfalık bir yazı okumak için herkesi seksen defa Kamus’a veya Burhan’a başvurmak zorunda bırakmak niçin marifet sayılsın?” gibi cümlelerle kesin fikrini belirtir, eski tarz dil ve üslûba şiddetle saldırır. Bunlardan başka N. Kemal Abdülhak Hâmid’e yazdığı bir mektubunda, henüz halledilmemiş olan dili düzeltme konusunu, kendisi de daha Türkçe olarak şöyle ifade eder:

“Senin eğer merakın mülke maârifle hizmet ise lâzım olan salnâmeler, nümüne-i edebiyâtlar değil, Türkçe elifbacıklar, Türkçe ilm-i halcikler, Türkçe hesap kitapçıkları, hendese kitapçıkları tertîbiyle uğraşmak lâzım gelir¹³”. Gene, sözü süslemeye karşı bir şevk duyduğunu söyleyen Hâmid’e yazdığı bir mektupta, sözü süsleme alışkanlığı için, “O i’tiyadın Allah belâsını versin. Babama mektub yazarken bile bir münasebetsiz kafiye yapmaktan kurtulamıyorum” diye dert yanar¹⁴.

Görülüyor ki üstünde ısrarla durulan en önemli konu, “halkın anlayabileceği bir dil” meselesidir. Şüphesiz ki “sosyal fayda, cemiyet için sanat” görüşünün hâkim olduğu yazarlardan daha başkası pek beklenemezdi. Zaten Tanzimat hareketi, bir anlamda, bir “halka iniş” hareketidir. Böyle olunca, “halka hitabedebilmek için çaba gösterilmesi çok tabiidir. Halka hitabedebilmek için ise her şeyden önce onun anlayabileceği bir dil kullanmak gerekirdi.

Ziya Paşa

Yazı dilinin düzeltilmesi meselesi, N. Kemal’den sonra Ziya Paşa tarafından da ele alınmıştır. O, hedefine tek bir hamle ile ulaşmak ister. 1868 de Hürriyet gazetesinde çıkan meşhur Şiir ve İnşa adlı makalesinde, Divan edebiyatını “millî bir edebiyat olmamakla” suçlayarak, modern Türk edebiyatının ancak “Halk edebiyatına bağlanmakla” kurulabileceği gibi zamanına göre çok ileri bir düşünce ile, bir sıçrayışta, halkın ifade seviyesine inilmesi teklifinde bulunur¹⁵. Divan şairlerini kozmopolitlikle suçlar. Çünkü onlar, “Mensub olduğum milletin şiiri var mıdır, varsa nasıldır, nasıl ıslah edilir” diye hiç düşünmemişlerdir.

13 Mecmûa-i Ebüzziya, C. 2, s. 389.

14 Magosa’dan Hâmid’e yazdığı 25 Muharrem 1292 (1875) tarihli mektuptan, Bkz. Levend, s. 115.

15 Şiir ve İnşa, Hürriyet, Sayı 11, 7 Eylül 1868 ve K. Akyüz, Aynı makale, s. 17.

Z. Paşa, nesir için de aynı görüştedir. Nesir de çok belirsiz, çok karmaşıktır ve sözlük olmadan anlaşılabilir. Hele mahkemelerde durum çok daha acıdır. Adam, yani suçlu, neye mahkûm edildiğini, cezasının ne olduğunu bile anlayamaz. Bir yerde, “Şaşılabacak şey, bizde yazmak ile kâtip olmak çok farklıdır. Oysa başka milletlerde dilin imlâsını bilen herkes kâtip olabilir” diyor. Ardından da bir imlâ kılavuzunun lüzumu üstünde durur ve imlâ konusunda şunları söyler: “Evvelâ Türkçe imlâ bilinmelidir. Halbuki en güç şey budur. Zira vaktiyle Türkçeye mahsus lûgat kitabı yapılmamış ve Osmanlılar milel-i saireyi dâire-i hükümetlerine aldıkça, herbirinde gördükleri yeni şeylerin isimlerini ol milletin lisanından alıp az çok bozarak kullanmış ve her kâtip bir lûgati sükûn u harekâtının zihnince uyan bir şekliyle yazıp, sâirleri dahi diğer surette zaptetmiş olduklarından, imlâ öğrenecek kimse evvel-i emirde bunların hangisine tâbi olacağına mütehayyir olur”.

Ayrıca o gün doğru yazabilmek için, Arapça ve Farsça imlâ bilmek de gerekir. Bu iki dilin imlâsını bilmek ise kurallarını bilmeye bağlı olduğundan, en az sarf ve nahivlerini bilmeyince, terkipleri doğru yazmak mümkün değildir.

Paşa'ya göre bizim asıl, millî şiirimiz, halk şiiridir. Halk, okumamış İstanbul tabakası arasındaki mani, türkû vb. gibi yerli şiirlerdir. Onun deyimiyle, “Bizim tabî olan şi'r ü inşamız taşra halkıyla İstanbul ahalisinin avâmı beyninde halâ durmaktadır”. Bizim şiirimiz, Divan şairlerinin “vezinsizdir” diye küçümseyip beğenmedikleri halk şarkı ve türküleridir.

Bizim tabî nesrimiz de vardır. Bu, “Kamus mütercimi Âsım Efendi'nin kısa cümleli, anlaşılır nesridir”. Bu konuda o, “Kitabet-i milliyye odur ki, eli kalem tutan, zihnindeki muradını iyi kötü kâğıt üstüne koymalı” diyerek, herkesin rahatça kullanabileceği bir yazı dili bulunması gerektiğini belirtir.

Bu ünlü makaleyi kısaca özetlersek: Divan şiiri ve nesri millî değildir, taklittir, mezeldir. Üstelik Divan edebiyatı, sun'î, kelime ve sanat meraklısı bir edebiyattır. İfade bakımından anlaşılması çok güçtür. Osmanlı şiir ve nesrindeki dilin üçte biri bile Türkçe değildir. Bu sebepler yüzünden halkla ilgisi kopmuştur.

Bunun yanında halkın da kendine mahsus bir edebiyatı ve şiiri vardır. Asıl Türk şiiri de budur. Nesirdeki ölçü, anlaşılma kolaylığıdır. Halkın, okuyup yazınca anlayabileceği bir nesir gereklidir. Bu

ise konuşma diliyle yazı dilinin aynı olması görüşüdür ve Paşa da Kemal gibi düşünmektedir.

Ali Suavi

Tanzimat devrinde dilin sadeleşmesi için ön safta mücadele edenlerden biri de Ali Suvai'dir. Meselâ o, Muhbir gazetesinin ilk sayısına yazdığı önsözü; "Tasrîhi câiz olan her şeyi, Âsitânedeki kullanılan âdî lisan ile yani herkesin anlayabileceği ifade ile yazacaktır" cümlesi ile bitirir¹⁶. Aynı gazetenin 28. sayısında yayımlanan "Gazete" başlıklı bir yazısında ise gazetelerin gereği ve faydası hakkında bazı düşünceler kaydettikten sonra bütün gazetecileri dil birliğine çağırır ve şunları söyler:

"Haydi ittifak edelim. Meselâ "şarab" diyecek yerde "âteş-reng" demeyelim, düzce "şarap" diyelim vesselâm. Muradımız mesele anlatmakken niçin halkı bir de ibare için düşündürelim? Gazeteleri İstanbul'da avam lisanı olan Türkçe ile yazalım".

Bir kişi, Muhbir'e gönderdiği bir mektupta gazeteyi överken, "Bundan başka usûl-i tahririyyece tuttuğunuz meslek ki vatanımızın lisan-ı millîsidir, herkese kolaylıkla tefhim-i efkâr yolunu açtığından asıl burası teşekküre şayandır" diyor¹⁷. Muhbir ise verdiği cevapta, fenne ve sanata ait kitapların anlaşılmasız bir dille yazıldığını söyledikten sonra şunları ekler:

"Ezcümle "telkih" yazılmış. Ne olur telkih'in yerine "aşı" yazılıydı. Türkçe okumağa iktidarı olan ve umûr-ı ziraatle meşgul bulunan bir adam okuyup faydalanırdı. Şimdi bir bahçıvan bu kitabı okuyup anlayım deyü 15 sene de tahsil-i ilme mi çalışsın? Denirse ki çalışsın. O vakit bahçıvan kim olsun? Hem bu kadar tekellüfe ihtiyaç ne? Lisanımız yoluna konsun. İşte pekâlâ "aşı" lâfzını herkes anlarken "telkih" yazmanın lüzumu nedir?"¹⁸.

Ali Suvavi, Paris'te çıkardığı Ulûm gazetesinde de aynı düşünceleri savunmuş, Türkçe yazmanın yararlarını açık örneklerle anlatmıştır¹⁹. Hadîka gazetesine yazdığı bir yazıda ise Türkçeleri bulunan yabancı kelimelerin atılmasını ama dilimizde karşılığı bulunmayan kelime ve terimlerin Arapçasının alınabileceğini söyler: "Meselâ lisanımızda "almak" ve "vermek" lâfızları varken "ahiz" ve "i'tâ"

16 Muhbir, Sayı 1.

17 Muhbir, 1867, Sayı 37.

18 Levend, s. 116.

19 Ulûm, Paris 1869, S. 2-3, Örnekler için Bkz. Levend, s. 115-116.

ve “sıtağ” ve “dâd” lâfızlarını niçin isti'mal edelim? İşte bir taraftan bu türlü lüzumsuz lâfızları çıkarıp yerlerine fûnun ve edebiyata dair lisanımızda bulunmayan ve Arabîde bulunan elfâzı almağa mecbur olacağız²⁰”.

Ahmed Midhat

Tanzimattan sonra Şinasi'nin başlattığı sadeleşmeyi en çok benimseyip geliştiren ve başarıyla uygulayanların başında şüphesiz ki A. Midhat gelir²¹. Onun bir dil târifi vardır: “Lisan demek, lâf söyleyecek adamın söylediği sözü karşısındaki adama anlatabilmesine vasıta olan şeydir²²”. Buradan da anlaşıldığı gibi dilde sadelik, onun temel prensibidir. A. Midhat, Basîret ve Tercüman-ı Hakikat gazeteleriyle Dağarcık dergisinde çıkardığı birçok yazıda, Osmanlı dilinin ne olduğunu ve devrindeki dil durumunu inceler. Dağarcık'ın ilk sayısında çıkan “Osmanlıcanın İslahı” adlı yazıda, “Türkçenin Arapça, Farsça ve Türkçeden mürekkep olduğunu, daha sonraları bu dile Yunan, İtalyan ve Fransızca kelimelerin de girdiğini” belirtiyor²³. Bir başka yazısında da bazen Arapların, bazen Acemlerin ve hele o devirde de Frenklerin kapılarını çalarak kelime ve kurallar bakımından bir dil dilencisi durumuna düştüğümüzü esefle söylüyor²⁴. Dağarcık'taki makalesinde daha sonra okuyucularına karşı, “Acaba lisanımız hal-i hazırıyla ıslah kabul etmez mi? Bil-ıslah milletimiz için bir lisan-ı umûmî haline giremez mi?” sorusunu ortaya atar, ardından da düzeltme yollarını açıklar, ve bu arada şunları söyler:

“Biz diyoruz ki, Arabî sarf ü nahvinden izafetlerle sıfatlar ve müzekker ve müennesler ve müfredler ve cemi'ler Osmanlı sarf ve nahvine sokulmasa. Haniya demek istiyoruz ki, Osmanlı lisanınca bunlara ihtiyaç gösterilmese, lisanımız Şinâsi merhumun sadeleştire sadeleştire vardırırmış olduğu derecenin daha yukarısına mutlaka varır. Bununla beraber bir kelimenin Türkçesi ve fakat ma'rûf olan Türkçesi varsa onun yerine Arapça ve Farsça bir söz kullanılmasa,

20 Hadîka, 26 Rebiülevvel 1290 (1873), Sayı 5.

21 Ahmed Mithat'ın dil üzerindeki çalışmaları için ayrıca Bkz:

1-Cevdet Kudret, Ahmet Mithat, TDK. Yayını, Türk diline emek verenler dizisi, No. 4, Ankara 1962.

2-Agâh Sırrı Levend, Adı geçen eser, s. 122-130.

3-Ahmet Caferoğlu, Ahmet Mithat Efendi ve Türkçemiz, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. 1, Sayı 1, İst. 1946, s. 2-8.

22 Basîret, 1871 (25 Mayıs 1288), Sayı 641.

23 Dağarcık, 1871 (1288), Sayı 1.

24 Tercüman-ı Hakikat, 1299, Sayı 112.

lisanımızın sadeliği bir kat daha artar". Ona göre yabancı gramer kuralları, dilin sadeleşmesine en büyük engeldir.

Yazar bu uzun ve çok önemli makalesinde, "Lisanımızı ıslah etmeğe ziyadesiyle mecburuz" sonucuna varır ve yazıyı şu sözlerle bitirir: "İnsan dilsiz yaşayamaz. Milletimizin terakkisini istersek her ferdinin bülbül gibi şakıması için kendilerine kolaylık göstermeliyiz". Bir başka yazısında, bizim kendi dilimiz olarak hangi dili kabul etmemiz gerektiği üzerinde durur:

"En evvel kalem sahiblerine şunu sormak isterim ki, bizim kendimize mahsus bir lisanımız yok mudur? Türkistan'da söylenmekte bulunan Türkçeyi gösterecekler, öyle değil mi? Hayır, o lisan bizim lisanımız değildir. Bundan altı yedi asır mukaddem bizim lisanımız idi, fakat şimdi değil. O türkçe bizim lisanımız olmadığı gibi arabî ve farisî dahi lisanımız değildir.

Amma denilecek ki, bizim lisanımız her halde bunlardan hâriç olamıyor. Hâriç olamadığı gibi dâhilinde de sayılamıyor. Türkistan'dan bir Türk ve Necid'den bir Arap ve Şiraz'dan bir Acem getirsek, edebiyatımızdan en güzel bir parçayı bunlara karşı okusak hangisi anlar? Şüphe yok ki hiç biri anlayamaz.

Tamam işte bunlardan birisinin anlayamadığı lisan bizim lisanımızdır diyelim. Hayır onu da diyemeyiz. Çünkü o parçayı bize okudukları zaman biz de anlayamıyoruz".

Dilin artık anlaşılmasız bir hale geldiğini belirttikten sonra, bizim dilimizin hangi dil olması gerektiğini şöyle açıklar:

"Pekâlâ ne yapalım? Lisansız mı kalalım? Hayır, halkımızın kullandığı bir lisan yok mu? İşte onu millet lisanı yapalım... Arapça ve Farsçanın ne kadar izafetleri ve ne kadar sıfatları varsa kaldırıversek, yazdığımız şeyleri bugün yedi yüz kişi anlayabilmekte ise yarın mutlaka yedi bin kişi anlar²⁵".

Bir başka yazısında, ağır ve anlaşılmasız dil kullananlara karşı çıkışır ve şöyle haykırır: "Yahu bize acıyınız. Muradınız nedir? Ne söylemek istiyorsunuz? Anlatınız, zira biz zaten cahil büyümüş ve medeniyet ne demek olduğunu anlayamamış olduğumuz için dünyanın her tarafında, her medeniyetin nâil oldukları imtiyazlardan devletimiz bizi bihakkın mahrum ediyor²⁶".

25 Basiret, 1871, Sayı 636.

26 Basiret, 1871, Sayı 645.

Görüldüğü gibi A. Midhat'a göre bizim asıl dilimiz, halkın kullandığı dildir. O, nesir dilinin sadece sadeleşmesi gerektiğini ileri sürmekle kalmıyor, sadeleşmenin ve düzeltmenin nasıl yapılacağı hakkındaki düşüncelerini de belirtiyor. O da konuşma diliyle yazı dili arasında ayrılık olmaması gerektiği inancındadır ve bu, onun temel prensibidir. Ayrıca, kadınlar ve çocuklar için bir gazete çıkarılmasını istediğini ve bunun önemini, bir makalesinde şöyle belirtir: "Bu arzu ettiğim gazete kadınlığa ve gençliğe mahsus olsa, terbiyeden, ahlâktan, hâne idaresinden velhasıl kadınlığın ve gençliğin müstefid olacağı husustan bahsetse, hem o kadar sade yazsa, o kadar sâde yazsa ki, bir yerde okunduğu zaman dinleyenler âdetâ lâf söyleniyor zan neylese²⁷".

O, pek çok alanda yazdığı sayısız eserde sade bir dil kullanmış, bu yüzden çok geniş çevre ve tabakaların yazarı olarak haklı bir ün yapmış yani uygulamada çok büyük bir başarı kazanmıştır. Oysa kendinden önceki N. Kemal ve Z. Paşa daha çok düşünce savaşı yapıp, uygulamada başarısız kalmışlardır. A. Midhat'ın yazılarında ve eserlerinde kullandığı yalın, özentisiz, açık halk dili, dâvâsının ve ortaya attığı düşüncelerin en açık destekleyicisi olmuştur. Yani eski deyimle "fiil ve kavil" arasında tam bir uyuşma ve ahenk vardır.

Görüldüğü gibi, Tanzimat devrinin Batılılaşma önderleri, yazı dilinin halkın anlayabileceği konuşma dili seviyesine indirilmesi gerektiği görüş ve düşüncesinde ortaklırlar. Bu düşüncelerini gerçekleştirebilmek için de hepsinin ortak olarak ileri sürdükleri çare, arapça ve farsçanın hem kurallarını hem de tamlama ve bazı kelimelerini dilden atarak Türkçeye mahsus bir lûgat ve gramer kitabı meydana getirmektir.

Böylece, Tanzimat devrinde genel olarak dilin sadeleşmesi gerektiği kabul edilmiş ve sadeleştirmeyi gerçekleştirebilmek için neler yapılacağı ortaya konulmuş oluyor. Ama bu ortak düşünüşlere rağmen, uygulama safhasında bu beraberlik görülmez. N. Kemal ve Z. Paşa, Şinasi'nin dilini edebî dil olarak çok kuru bulmuşlar ve uygulamada sanatkârane bir dil yolunu tutmuşlardır. Meselâ N. Kemal'in ilk romanı olan İntibah'ta dil oldukça sade olduğu, bilhassa konuşmalar tamamen konuşma dili ile verildiği halde, ikinci romanı olan Cezmi'de sanat endişesi kendini gösterir. Cümleler uzar ve konuşma dilinden çok farklı kelimeler, tamlamalar kullanılır. Fakat dil bakı-

27 Basiret, 1871, Sayı 636.

mından Şinâsi'nin nesirde gösterdiği yeniliği, o nazımda göstermiştir.²⁸

Muallim Naci

Tanzimattan sonra dilin sadeleşmesi gerektiğine inananlardan ve bunu büyük bir başarı ile, çok düzgün cümlelerle uygulayanlardan biri de Muallim Naci'dir. O da artık süs ve sanatlarla dolu dili bırakarak, dilde güzelliği sadelikte aramak gerektiğini söyler:

“Öteden beri mânâyı o kadar nazar-ı itibara almayıp letâfeti, tumturak-ı elfâzda arayan erbâb-ı kalem tarafından birtakım lüzumsuz tekellüfâta boğulmuş olan lisanımızın tekellüfâtan tecrîdiyle, sadeliğinin, letâfetinin izhârı çoktan gelmiştir. Bir söz ne kadar tabîî söylenir ne kadar tabîî yazılırsa o derece lâtif olur. Fesâhat, belâgat denilen şeylerin tabîîlikte aranılması lâzım gelir²⁹”.

Gerçek milliyetçilik şuuruna ermiş olan mütevazi yazar, Beşir Fuad'a yazdığı bir mektupta da şunları söylüyor: “...Osmanlı lisanına dair söz söylemeye casaret edişim, bir Türk olduğumdandır. Yoksa meselâ bir Arap olsaydım, bu lisana müteallik olan mesâilde öyle ahrârane idare-i lisan edemezdim. Maamafih lisan-ı Osmanî hakkında bahse girişmekten maksadım, bu lisanın te'sîs-i kavaidine iktidarım var demek olmayacağı bedihîdir. Bir adam bir lisana kavaid mi vaz edebilir? Hususiyle benim gibi aciz olursa.

Böyle şeyler, daima ehliyeti müsellemler bir cem'iyet marifetiyle yapılmalıdır ki, hem mükemmel hem de mazhar-ı kabul-i amme olabilsin³⁰”.

Görülüyor ki M. Naci de dil meseleleri için “ehliyeti müsellemler” yani ehil, ehil olduğu kabul ve teslim edilmiş bir cemiyetin yani kurumun gerekli olduğu inancındadır ve bu konuda N. Kemal'le birleşmektedir.

M. Naci gene İntikad'da, “Biz demek istiyoruz ki, lisanımız hiç bir lisanın kavaid ü şivesine ittibâa mecbur değildir” diyor. 1884 te Onun tarafından çıkarılan Âfak dergisinin ilk sayısına yazdığı ön-sözde de “Âfak namıyla şu mecmûa-i mevkuteyi elimizden geldiği kadar umuma hizmet için te'sîs ediyoruz. Kullanacağımız lisan, lisan-ı zaman olacak” sözlerini kullanıyor.

28 Konuyu fazla dağıtmamak, daha doğrusu konu dışına çıkmamak için bu hususu daha genişletmiyorum. Zaten bu, ayrı bir çalışma konusudur.

29 Mecmua-i Muallim, 1887, S. 6.

30 Muallim Naci-Beşir Fuad, İntikad, İstanbul 1304, s. 46-48.

Şemseddin Sâmî

Tanzimat devrinde dil alanındaki çok yönlü ve çok esaslı çalışmaları ile tanınan Ş. Sami de³¹ önce gazete dilinde sadeleşme isteği ile işe başlar:

“Şurût-ı lâzıme-yi câmi’ olan bir gazeteden olunacak istifâdenin umûmî olması iki şeye mütevakkıftır: Birincisi herkesin anlayabileceği bir lisanla ve usaç vermeyecek surette muhtasar yazılmak; ikincisi herkes suhûletle alacak kadar ucuz olmak³²”.

Gerçekten Türk dilinin sadeleşmesi konusunda bıkip usanmadan, çok büyük bir çabayla çalışan Ş. Sami, bu konuda Lisan adıyla ilk eseri yazan kişidir³³. Türk dili ile ilgili olarak birçok ilmî düşüncesini ortaya koyduğu Hafta dergisinde yayımlanan “Lisan-ı Türkî (Osmanî) adlı yazısı da³⁴ çok önemlidir. Bu yazıda, “Osmanlı lisanı ta’birini pek de doğru görmüyoruz...” diyerek kullanılan dile Osmanlıca veya Osmanlı lisanı denemeyeceğini belirtir. Çünkü Osmanlı, bir devletin unvanıdır ve Türkçe, Osmanlılardan önce de vardır. Bu sebeple Ş. Sami, Türklerin kullandığı dile “Lisan-ı Türkî” denmesi gerektiğini söyler. Gene aynı yazıda daha sonra, dilimizin bizi Arapçadan tam anlamıyla koparabilecek genişlikte olmadığını söyleyerek, hiç olmazsa diğer alanlarda Türkçe kullanıp Arapça ıstılahların sadece fûnun ve edebiyat dilinde kalmasını ileri sürer ve hele “Farsçaya hiç ihtiyaç kalmaması mümkündür” der. Çünkü bir dil, yabancı kelimelerden ne kadar arınmış ve kendi kelimeleri ne kadar çok olursa o kadar kusursuz, geniş ve zengin sayılır.

O, Türkçenin Arapça ve Farsçadan meydana gelmiş bir dil olduğunu kabul etmez. Bu dillerden dilimize sadece kelimeler gelmiştir. Oysa dilimizdeki yabancı kelimeler sadece Arapça ve Farsçadan gelenler değildir. Batı dillerinden geçmiş kelimeler de vardır. Türkçe, kendi şive ve kurallarını aslında olduğu gibi koruyabilmiştir. Bu kelimeler yazı dilinde kullanılmaya başlayarak dilimiz kolayca Türkçeleştirilebilir³⁵.

31 Şemseddin Sami'nin dille ilgili geniş çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A-gâh Sırrı Levend, Şemsettin Sami; TDK Yayını, Ankara 1969. Ayrıca yazarın türlü gazete ve dergilerde dil ve edebiyat üzerine çıkan yazılarının listesi için bkz., aynı eser, s. 106-108.

32 Sabah gazetesi, 1876. Sayı 1.

33 Şemseddin Sami, Lisan, İstanbul 1303.

34 Hafta, 1880, Sayı 12.

35 Aynı yer.

Tanzimat devrinde, yazılarda noktalama işaretleri de kullanılmaya başlar. Fakat bu daha çok gelişigüzel, yazanın keyfine göredir. Bazen cümle sonlarına nokta konulmadığı halde cümle ortasına virgül konulduğu olmuştur. İşte ilk defa noktalama işaretleri konusunu, Usûl-i Tertîb ve Tenkîd adlı risalesiyle yoluna koymak isteyen Ş. Sami olmuştur³⁶.

Sânipaşa zâde Sezâi

Tanzimat devri yazarları içinde dil ve üslûp bakımından N. Kemal'in etkisi altında kalan S. Sezâi de,

“Bu kadar arabî fârisî kelime kullanmaya hakkımız var mıdır? Ben zannetmiyorum. Bir hakîkati tasvîr, bir hissi tebyîn için değil, fıkâdân-ı fikirden hâsıl olan boşlukları birtakım zengin cümleler, parlak kelimeler ile kapamaya çalışmak, bir uçurumu çiçeklerle doldurmaya benzer³⁷” diyerek parlak sözlerin, fikir yokluğunu örtmek için kullanıldığını ileri sürer. Fakat bu sözleri söyleyen yazar, başta Sergüzeşt olmak üzere kendi eserlerinde süsten ve yabancı kelimelerden kurtulamamıştır. O, kendisindeki Namık Kemal etkisini, “Nâmık Kemâl'in evvelce İbret gazetesinde intişar eden eserleri bende lisânıma karşı ilk hassasiyeti uyandırmıştı³⁸” sözü ile belirtir ve açıkça itiraf eder.

Görüldüğü gibi Tanzimat devrinde gazete dilinden ve resmî dil-den sonra, edebî nesrin dilini de sadeleştirme yolunda çok önemli adımlar atılmıştır. Batılı edebiyatın başlamasına ve gelişmesine önayak olan aydınlar ve yazarlar, dilin sadeleşmesi gerektiği konusunda birleşmektedirler.

Dilin düzeltilmesinde hepsinin kabul ettiği çare, Türkçeye mahsus bir gramer ve lûgat kitabı yazılması, terkipleri azaltıp Arapça ve Farsça kelimeler yerine Türkçelerini kullanarak dili tabîleştirmektir. Ama daha önce de kısaca değindiğimiz gibi uygulama alanında tam bir birlik değil, iki ayrı yol tutulduğunu görüyoruz:

1- Başta Nâmık Kemâl olmak üzere sade dille sanat yapılamıyacağını düşünerek sanatkârane bir dil ve üslûp peşinde olanlar. İşte N. Kemal'le başlayan bu tarz, S. paşazâde Sezâi'den sonra Servet-i Fünûncular tarafından benimsenir ve gittikçe sanatlı bir şekil alır.

36 A.S. Levend, s. 92 vd.

37 Rumûzü'l-edeb, s. 235.

38 M. Selâhaddin, Sânipaşazâde Sezâi Beyin Yalısında Bir Saat, Yeni Kitap, Sayı 6, s. 3.

2- Sanatı bir yana bırakıp halka hitabetmeyi esas alarak, yazı dilini konuşma diline yaklaştırma yolu (Şinasi'nin açtığı çıkışı en çok geliştiren A. Midhat yolu). İşte bu çabalar sonucu, dildeki sadeleşmeye paralel olarak, cümle kuruluşunda da açık bir sadeleşme hareketi göze çarpar. Bu hareketin gayesi, nesir cümlesini lüzumsuz edebî sanatlardan kurtararak mümkün olduğu kadar ve doğrudan doğruya, onu muhtevanın ifadesine hizmet ettirmektir. Böylece, cümle, anormal uzunluğunu ve karışıklığını kaybeder.

Sözlük Çalışmaları

Tanzimat devrinde her şeye Batı medeniyeti açısından bakmayı amaç edinen bazı sanatkârlarda gördüğümüz dilde sadeleştirme çabalarının Türkçeye çok büyük bir hizmeti dokunduğu açık bir gerçektir. İşte böyle çalışmaların yanısıra gene Tanzimat devrinde, sözlük yapmak suretiyle Türkçenin zengin, eski, ayrı bir dil olduğunu gösterme çabaları, başka dillerin istilâsını önleme çabaları da vardır. Böylece dil ve kültür alanında şuurlu bir Türk milliyetçiliğinin başladığını; imparatorluğun siyasi bütünlüğünü korumak amacıyla kullanılıp en koyu uygulaması II. Abdülhamid devrinde görülen "Millet-i Osmanî" deyimine uygun olarak söylenegele "Lisan-ı Osmanî" veya "Osmanlıca" deyiminin de yerini "Lisan-ı Türkî"ye yani "Türkçe" ye bıraktığını görüyoruz. Gerçekten II. Meşrutiyetten sonra çok daha yoğun bir şekilde yayılan milliyetçilik ideolojisinin kökü Tanzimat devrine kadar iner ve bu ideoloji, Osmanlıcılık ve islâmcılık ideolojilerinin aksine olarak, önce edebiyat ve fikir adamları tarafından ortaya atılmış, siyaset alanına oradan geçmiştir. Tanzimat devrinde Türk kelimesinin anlamı birden bire genişler ve bu kelime yalnız Osmanlı Türkleri için değil, dünyada çeşitli adlar altında devlet kurmuş, yaşamış ve yaşamakta olan bütün Türkler için kullanılmaya başlar. İşte bu konuda ilk olarak Ahmed Vefik Paşa'nın Ebul Gazi Bahadır Han'dan çevirdiği Şecere-i Türkî tercümesini (1864) görüyoruz. Bu eserde türlü Türk boyları, dilleri ele alınır, tanıtılır. Türkçenin sadece Anadolu'da ve Osmanlılar arasında konuşulan dil olmadığı belirtilir. A. Vefik Paşa'nın verdiği bilgiyi, Batılı türko-logların Genel Türk Tarihi hakkındaki çalışmalarından da faydalanarak-Süleyman Paşa'nın Tarih-i Âlem (1876)inde ve Ahmed Midhat'ın Ahmed Metin ve Şirzâd (1891)ında verilen bilgiler izler. Süleyman Paşa'nın eseri askerî okullar için yazılmıştır ve diğer dünya tarihlerinde Türk tarihine yer verilmezken, O, eserinin çok büyük bir kısmını Türk tarih ve kültürüne ayırmıştır. Tarihî noktadan hareket

eden bu “Bütün Türklük” düşüncesinden ayrı olarak, dil yolundan gidilerek yapılan çalışmalar da milliyetçilik düşüncesinin yayılmasında çok etkili olmuştur. Gene Süleyman Paşa, Recaizâde Ekrem’e yazdığı bir mektupta, A. Cevdet Paşa’nın eserine verdiği “Kavaid-i Osmaniyye” adı ve bazı sözleri dolayısıyla, dilimize Osmanlıca değil, Türkçe denmesi gerektiğini belirtiyor ve şu ilgi çekici sözleri söylüyor:

“Bana kalırsa söylediğimiz lisan Türkçedir. Osmanlıca tâbiri sahih değildir. Osmanlı sıfatı, tâbiyyeti bildirir bir ifadedir. Sultan Osman hazretlerinin teşkil ettiği devlete tâbi olan efrâda denir. Eğer Sultan-ı müşârün-ileyh hazretleri bu devlet-i muazzamayı teşkile muvaffak olmaya idi de ila’-an saltanat-ı Selçukiyye devam etse idi o vakit Türkçemizin adı Selçukiyye mi olacak idi?”

Dilin sadeleşmesi konusu üstünde durmayan R. Ekrem de verdiği cevapta Süleyman Paşa’ya hak verdiğini belirtir ve “Filhakika lisan-ı Osmanî tâbiri mânâsızdır” der⁴⁰. Bu hususta, yine Ahmed Vefik Paşa’nın Lehçe-i Osmanî (1888, 1889) adlı sözlüğünü ve onun önsözünü de kaydetmek yerinde olur⁴¹. İlk defa bu sözlükte Türkçe kelimeler de yer alır. Çünkü öteki sözlükler, zaten biliniyor diye Türkçe kelimeleri almazdı. Sonra Süleyman Paşa’nın gene askerî okullar için yazdığı Sarf-ı Türkî adlı Türk dili grameri, bu alanın ilk eseridir ve bu da sade bir Türkçe ile yazılmıştır. Süleyman Paşa da, az önce belirttiğimiz ve biraz sonra üstünde duracağımız Şemseddin Sami gibi ve aşağı yukarı aynı gerekçe ile Osmanlıca deyimine takılıp, bu dilin Osmanlıca değil Türkçe olacağını açıklamağa çalışmıştır. Ayrıca, Ahmed Cevdet’in çıkardığı ve “Osmanlı” adını yeterli bulmayarak başlığının altına “Türk gazetesidir” diye yazan İkdâm (1894) da “Bütün Türklük” konusunda yazılar çıkması ve “Osmanlıca-Türkçe” tartışmalarına yer verilmesi, milliyetçi hareketlere karşı cephe alan II. Abdülhamid devrinde hükümetçe dil tartışmalarının yasak edilmesine yol açmıştır.

Şemseddin Sâmî

Şemseddin Samî de, Kamus-ı Türkî (1901) adlı ünlü sözlüğü ve bu sözlüğün uzun önsözünde Türkçenin tarihî ve aktüel durumunu

39 A.S. Levend, s. 164.

40 Hürriyet-i fikriyye dergisi, 1330, Sayı 10.

41 K. Akyüz, adı geçen makale, s. 156.

bilimsel bir şekilde ilk defa izaha çalışması ile Türk diline çok büyük hizmet etmiştir. O, Türkçenin ilmî olarak ilk defa terihçesini yazan müstesna bir kişidir. Bu sözlüğün uzun ve çok enteresan önsözünde, Batılı Türk dili bilginlerinden de yararlanılarak Türkçenin menşei, yayılma alanları, özellikleri, geçirdiği değişiklikler.. vb. ilmî olarak anlatılır. Bunda da Türkçe kelimelere yer verilir. Eserin adı bile, Türkçeyi ayrı bir dil olarak ele aldığını göstermektedir. Eserin adı konusunda, gene önsözde şunları söylüyor: “Bu kitabın “Kamus-ı Türkî” namıyla tesmiyesine belki itiraz edenler bulunur; lâkin lisanımız lisan-ı Türkîdir, bu lisana mahsus lûgat kitabına dahi başka isim düşünmek abestir”.

Şemseddin Sami, kullandığımız ve Osmanlıca dediğimiz dilin nereden geldiği konusunu ele almakta ve bu dilin, Osmanlıların kuruluşundan önce de var olan dilin devamı olduğunu belirterek “lisan-ı Osmanî” deyiminin sakatlığını anlatmağa çalışmaktadır.

Muallim Nâci, Beşir Fuad’a yazdığı bir mektupta dil meseleleri ve sözlük konusunda şunları söylüyor: “...Lisanımız varsa, onda tasarruf etmeye hakkımız vardır. Fakat bu tasarruf erbâbına tevdi edilmek lâzım gelir, yoksa her eli kalem tutan, tasarrufa kalkışacak olursa ne söyleyeceğimizi, ne yazacağımızı şaşırır kalırız”.

Hemen ardından da tek çare olarak, bir “Cemiyet-i edebiyeye” kurulması ile Osmanlı diline ait bütün kelimeleri içine alan mükemmel bir sözlük (diksiyoner) meydana getirilmesi gereğini ileri sürüyor⁴².

Bu sözlerden de açıkça anlaşılabilceği gibi Muallim Naci, bugün de fazlasıyla görülen ve dile istediği gibi müdahale etmek, yersiz ve yanlış kelimeler uydurmak istek ve tutumunda olanlara, çok haklı olarak çatıyor. Gene Beşir Fuad’a yazdığı bir başka mektupta da, dilimize ait bir kural kitabı ve sözlük konusunda şunları söylüyor:

“Türkçeyi doğru yazmak için Arabî, Fârisî bilmek lâzım mıdır? Hayır! Türkçeyi doğru yazmak için yalnız Türkçeyi mükemmel bilmek lâzımdır.

Bu nasıl olur? Dediğimiz gibi bir kavaid kitabı, yine dediğimiz gibi bir lûgat kitabı meydana getirmekle⁴³”.

42 Muallim Naci-Beşir Fuad, İntikad, İstanbul 1304, s. 21-23.

43 Levend, s. 167.

Bilindiği gibi Muallim Naci, bu konularda sadece fikir ileri sürmekle yani teori ile kalmamış, fikirlerini uygulama alanına da koyarak değerli eser ve sözlükler de meydana getirmiştir⁴⁴.

Resmî Teşebbüsler

Âlî Paşa Hariciye nezaretinde bulunduğu sırada, kâtipleri bir türlü sade ve açık yazmağa alıştıramamış, sonunda, yazılacak yazıların Fransızca olarak yazıldıktan sonra olduğu gibi Türkçeye çevrilmesini emretmek zorunda kalmış⁴⁵.

Son devrin sadrazamlarından Said Paşa da sadareti zamanında devlet dilini sadeleştirmek istediğini, Hâtîrât'ında anlatır ve "dilimizin ıslahına devrin ediplerinin hizmet etmekte olduklarını, fakat bu konunun hükümetin himmetine de muhtaç yönleri bulunduğunu" belirtir. Resmî yazışmalarda hâlâ çok uzun cümleler, tabirler bulunduğu halde hükümetin böyle yazı üslûbuna karşı koymadığını, oysa bu durumun, hükümet dilinde şart olan ifade açıklığını önlediğini vb. söylüyor. Bu konuda çalışma ve görüşmelerde bulunduğunu, konuyu devrin maarif nazırı II881-1885) Mustafa Paşa'ya havale ettiğini fakat sonucu almaya vaktin müsait olmadığını ekliyor⁴⁶.

Okullarda sade dil öğretilmesi hakkında 1894 yılında Manastır İdadîsi Müdürlüğüne gönderilmiş olan genelge de büyük bir önem taşır. Buna göre, kitabet yani yazışma için İstanbul halkının söylemekte olduğu lisanın esas alınması, ibarelerin gayet açık ve sade olması, kullanılan kelimelerin mümkün mertebe Türkçe olması çok faydalı olacaktır. Kitap vs. gibi faydalı şeyler tercümesinde ifade ne kadar sade olursa anlayanların sayısı da o kadar çok olacağından faydası o derece çok ve genel olur⁴⁷.

II. Abdülhamid devrinde, Anadolu'nun bazı yerlerinde kullanılan fakat başka yerlerde bilinmeyen Türkçe kelimelerin öğretmenler tarafından toplanarak, yayımlanmak üzere İstanbul'a gönderilmesi Bâbîâlî'den Maarif Nezaretine yazılır. Aynı zamanda Mabeyn'e de bildirilir. Bu işin sonucunu merak eden II. Abdülhamid, "dilini ıslahı" için neler yapıldığını vb. sordurur. Maarif Nazırı Zühdü imzasıyla verilen cevapta Maarif Nezaretince, Bâbîâlî'nin emrini maarif

44 Lûgat-ı Naci, 1890.

45 Örnek metin için Bkz. Levend, s. 142, 143.

46 Said Paşa, Hâtîrat C. 1, s. 217-218 ve Levend, s. 143.

47 Fuad Köprülü, Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri, İst. 1928, s. 46, ve Levend, s. 144-145.

müdürlerine bildirmekle yetinildiğini, “saye-i Şahane” Osmanlıca gün geçtikçe olgunluk kazandığından, “ıslah-ı lisan” için ayrıca bilim kurumları meydana getirmeğe ve bu işlerle uğraşmağa ihtiyaç olmadığını vb. anlatır.

Bilim kurumları konusunda ise, 1281 de telif ve tercüme işleri ile uğraşmak üzere bir kurum meydana getirildiğini, fakat bu kurumun hiçbir iş görmediğini, sonradan 1286 da “Meclis-i Maarif Daire-i İlmiyesi” kurulunca, okullar için gereken kitapları telif ve tercüme ettirmek gibi işlerle bu dairenin görevlendirildiğini, fakat eser sahiplerine verilecek paraya karşılık olmak üzere konulan ödenek bütçeden çıkarıldığı için, birkaç kitaptan başka bir şey meydana getirilemediğini, nizamnamenin de öylece bırakıldığını itiraf ediyor.

Son olarak da, bilim kurumları meydana getirilmesine lüzum olmadığını söylüyor⁴⁸.

Tanzimat Devrinde İmlâ Meselesi

Sadelik, dil dâvâsının ancak bir yüzüydü. Osmanlıcanın imlâ, alfabe, sözlük, gramer ve terimler vb. gibi çok önemli meseleleri de vardır. Bütün fikir ve kalem sahipleri, aralarındaki düşünce ayrılığı ne olursa olsun, Osmanlıcanın medenî bir dil olmak bakımından yetersizliği meselesinde birleşiyorlardı⁴⁹.

İmlâ meselesinde, bilimsel olarak incelenmesinden çok, imlânın bozukluğu bir şikâyet halinde ileri sürülmekte ve yazının belirli ve esaslı bir kurala bağlanması gerektiği belirtilmektedir. İmlâ konusu üzerinde fikir ileri süren kimseleri ikiye ayırabiliriz:

1- İmlâyı düzeltmek için belirli bir çare gösteren ve tedbir tavsiye edenler.

2- İmlânın düzeltilmesi mümkün olmadığına inananlar ve kestirme bir çare olmak üzere yeni bir harf sisteminin kabulünü isteyenler⁵⁰.

Meşveret adlı küçük bir eserin önsözünde imlâmımızdaki kararsızlıktan şikâyet edilir, bir “meşveret” kapısı açılması teklif edilerek fikir ve kalem sahipleri, düşüncelerini bildirmeğe çağılır. Yazar tartışma havası yaratmak istediğini de belirttiikten sonra kendi görüşlerini açıklar. Üstünde durduğu önemli bir nokta şudur: Arapça ve Farsça kelimelerin imlâsı ve söylenişi değiştirilebilir. Bunlar sözlük-

48 Bkz. Türk Dili dergisi, C. IV. Sayı 47, Ankara 1955 ve A.S. Levend, s. 145-148.

49 Levend, s. 149.

50 Levend, s. 149.

lere de böyle geçmelidir. Meselâ “kösele, kâgir, divit, eleğimsağma” kelimelerini böylece yazıp kaydetmeli ve bunların aslının “gâvsâle, kârgir, devât, alâimüssemâ” olduğunu düşünmemelidir⁵¹.

Ahmed Midhat, imlâ meselesini ayrıca ele alanlardan biridir. O, ilköğretim için yazdığı ve Medrese-i Süleymaniye başlığı altında Tercüman-ı Hakikat'ta yayınladığı Rehnümâ-yı muallimîn'de bu konu üstünde durmuştur.

O, türlü şekillerde okunan harfleri de dikkate alarak Türkçe kelimelerin söylenişine göre yazılabileceğini, bunun için de 41 harfe ihtiyaç olduğunu belirtir. Somut örnekler vererek görüşünü kuvvetlendirir⁵².

Reşad da Lisan ve Edebiyat başlıklı yazısında imlânın düzensizliğinden şikâyet ederek, bu gidişle Türkçe okuyup yazmayı da kaybedeceğimizden korkulacağını, her şeyden önce Türkçe bir sözlükle gramer kitabına ihtiyaç bulunduğunu, elde bulunan kitapların hiçbirinin ihtiyacı karşılamaya yetmediğini, bu gibi eserlerin bir kişi tarafından değil, bir dernek tarafından meydana getirilebileceğini ileri sürerek bir “Encümen-i Edebi” kurulmasını ister⁵³.

Alfabe Meselesi

Bu meseleyi ilk defa ele alan, Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye'yi kuran (1862) Münif Paşa olmuştur. Orada verdiği bir konferansta, her kelimenin beş on suretle okunmaya kabiliyeti olduğunu ve bunun sakıncalarını anlatıyor. Oysa Avrupa'luların yazılarında fazla zorluk yoktur. Bunun için de orada 6-7 yaşında çocuklar pekâlâ okuyup yazmayı öğrenebilirler.

O, daha sonra iki yol gösterir. Biri mevcut kelimeleri olduğu gibi bırakıp alt ve üstlerine bilinen hareketler ve yeni işaretler koymak, öteki de kelimeleri birbirinden ayrı harflerle, bitiştirmeden yazmak. Kendisi ikinci yolu tercih eder ve işe küçük kitaplarla başlanmasını ister⁵⁴.

Harflerin düzeltilmesine dair ilk gerçek teşebbüs, ünlü Azerbaycan yazarı Ahondzâde Mirza Fethali tarafından yapılmıştır. O da kullanılmakta olan harflerle yazılan bir kelimenin beş on türlü okun-

51 Aynı eser, s. 150.

52 Örnekler ve geniş bilgi için bkz. Levend, s. 151.

53 Mürüvvet, 1888. Sayı 59 ve Levend, s. 151 vd.

54 Levend, s. 154.

duğundan, bunun da okuyup yazmayı güçleştirdiğinden şikâyetçidir⁵⁵. O, önce eski harflerin düzeltilmesi gerektiğini ileri sürmüş, ikinci bir teşebbüs olarak da İslâv alfabesini esas tutarak yeni bir alfabe sistemi hazırlamış fakat bu da Cemiyet-i İlmîyye-i Osmaniyye tarafından kabul edilmemiştir.

Gramer Meselesi

Tanzimat devrinde ilk defa basılan Türkçe gramer, Ahmed Cevdet ve Fuad Paşaların, Encümen-i Dâniş'in ilk eseri olarak yazdıkları Medhal-i Kavaid adlı eserdir ve bu eser 1851 de İstanbul'da taşbasması ile basılmıştır. Daha sonra da adı değiştirilmek suretiyle birçok baskısı yapılmıştır.

Bundan başka Abdullah Râmiz Paşanın, Süleyman Paşanın, Abdurrahman Fevzi'nin, Şemseddin Sami, Necib Asım, Ahmed Râsim...in de gramer kitapları vardır⁵⁶.

SERVET-İ FÜNUN DEVRİ

Tanzimat devrinden başlayarak bize örneklik etmiş olan Fransız edebiyatını yakından tanıyan Servet-i Fünun devri yazarları, Fransız edebiyatının ürünlerini örnek tutarak, duygu ve düşüncelerini bütün incelik ve derinliği ile dile getirip aksettirecek bir dil ve buna uygun hünerli bir üslûp istiyorlardı. Yani onların izlediği yol, N. Kemal'den Hâmid ve Ekrem'e, daha sonra da Sezâi'ye geçen süslü dil ve sanatlı ifade yoludur. Hele Servet-i Fünun topluluğunun meydana gelmesinde en büyük rolü oynayan ve şiirin kendine has, ayrı bir dili olması gerektiğini savunan Üstad Ekrem'in, onlar üzerinde çok büyük bir etkisi vardır. Bu bakımdan Servet-i Fünuncularla Tanzimatçılar, hele Tanzimatçıların ilk nesli arasında büyük farklar görülür. Servet-i Fünuncular, kendilerine yeni bir yol tutturarak, ihtiyaç duydukları dil malzemesini karşılayabilmek için sözlüklere başvurup, sözlüklerde bulunup da kullanılıştan olmayan Arapça ve Farsça kelimeleri kullanılış alanına çıkardılar. Bilinen Arapça ve Farsça kelimelerden “şems / müşemmes, kevkeb / mükevkeb, zemherir / izmihrar” gibi yeni türetmeler, “lâne-i melâl, kalb-i meftur, leyâl-i girizan” gibi yeni isim ve sıfat tamlamaları ile “dûr-endiş, hayât-endiş, zekâ-

55 Aynı eser, s. 155.

56 Bkz. Levend, s. 168.

şiken” gibi birleşik sıfatlar yaptılar⁵⁷. Böylece Türkçeye yabancı yeni yeni kelimeler ve kurallar girmeye başladı, cümle yapısı değişti, ve Servet-i Fünun devrinde dil tabii olmaktan çıktı. Servet-i Fünuncuların bu tutumu ve yarattıkları ağdalı, ağır üslûp, Tanzimat devrinde bir dereceye kadar sadeleşme yolu tutmuş olan yazı dilini konuşma diline yaklaştırmaktan alıyordu. İşte bu tutum ve durum, büyük tepkilere, çeşitli itirazlara yol açtı ve böylece, devrin yazarları arasında bir düşünce ve görüş çatışması, tartışması başladı. Edebiyat-ı Cedide dilinin ağırlığına karşı koyan yazarlar, en başta Ahmet Midhat olmak üzere Şemseddin Sami, Necib Asım, Mehmed Celâl, Tepedelenlizâde Kâmil, Müstecâbizâde İsmet’....tir⁵⁸. Ayrıca, Servet-i Fünun topluluğuna girmeyen Ahmed Rasim⁵⁹ ve Hüseyin Rahmi^{60a} gibi devrin büyük şöhretleri de Servet-i Fünuncuların dilini çok ağır bulur, beğenmezler^{60b}. Fakat Servet-i Fünuncular sempatik ve güçlü sanatçılar olduğu için devre hâkim olur ve bu süslü dil 1908 e kadar gelir.

Muhaliflerin yönelttiği suçların en önemlilerinden biri, Servet-i Fünuncuların “dil ve üslûp bakımından tuttukları yolun da halktan uzak ve tamamıyla sun’î oluşu”, böylece şiir ve nesri anlaşılabilir bir hale getirmeleridir.

Bu konuda Servet-i Fünunculara en ağır hücumu, eserlerinin en basit okuyucular tarafından bile anlaşılabilmesini gaye edinmiş olan A. Midhat yaptı. Onların konuşma dilinden uzaklaşmakta gösterdikleri aşırılıktan hoşlanmayan yazar, 14 Mart 1897 günlü Sabah gazetesinde yayınlanan Dekadanlar adlı meşhur makalesinde Servet-i Fünuncularda görülen anlam kapanıklığına şiddetle saldırır. Bu arada aynen şunları da söyler. “Biz lisanı sadeleştirelim derken bunlar bir kat daha berbat ettiler. Bu ne lisan? Bu ne tabir? Veysi’ye Nergisi’ye rahmet okutuyorlar”.

57 Zeynep Korkmaz, Adı geçen eser, s. 18 ve Levend, s. 180-181.

58 Levend, s. 209.

59 Servet-i Fünun devrinde yaşayan fakat bu topluluğun dışında kalan Ahmed Rasim’in dil ve edebiyat tartışmaları, dil ve edebiyat üzerine düşünceleri için Bkz. Ağâh Sırrı Levend, Ahmed Rasim, TDK, Türk diline emek verenler dizisi No. 11, Ankara 1965.

60a H. Rahmi Gürpınar’ın dil özellikleri ve bu konudaki fikirleri için Bkz. Ağâh Sırrı Levend, Hüseyin Rahmi Gürpınar, TDK, Türk diline emek verenler dizisi No. 9, Ankara 1964.

60b S. Fünun devrinde yaşayan ünlü Türkçü Ahmet Hikmet Muftuoğlu’nun dil anlayışı ve sanatı için bkz. Hikmet Dizdaroğlu, Müftuoğlu Ahmet Hikmet, TDK yayını, Ankara 1964, s. 13-32.

Ahmed Midhat bu sert çıkışları ile, Tanzimat devrindeki düşüncelerini aynı hız ve imanla tekrarlamış, devam ettirmiştir. Ünlü yazar, “Sadeliği İltizam Edelim” adlı yazısıyla da, Servet-i Fünunculara karşı dilde sadelik konusu üstünde durur⁶¹. Dilde sadeliği isteyenler, A. Midhat’ın görüşlerini hemen benimseyip desteklediler. Meselâ Necib Asım, İkdâm gazetesine yazdığı bir yazıda, A. Midhat’ın fikirlerine katıldığını belirtmiştir^{62a}.

Şemseddin Sami, Servet-i Fünun devrinde de dilde sadeleşmenin ve bu uğurda mücadelenin en önde gelen taraftarlarından biridir. Onun bu devirde yazdığı Lisan ve Edebiyatımız^{62b}, Yine Lisan ve Edebiyatımız, Tarîk-i İslah⁶³, Lisanımızın Sadeleştirilmesi⁶⁴ konularındaki yazıları, özü bakımından Tanzimat devrindeki düşüncelerinin devamıdır. Ş. Sami, gerçekten inatla, ısrarla ve mertçe mücadele etmiştir. 1899 da yazdığı bir yazıda aynen şunları söylüyor:

“Türkçeleri mevcut olan ve tekellümde asla kullanılmayan arabî farisî veya ecnebî kelimeleri kullanmayalım dedik ve yine öyle diyoruz. Bunun için “tasfiye-i lisan” tabirini tasvip etmeyip, “lisanın sadeleşmesi” tabirinden vazgeçmiyoruz. “Gök” kelimesi dururken “sema, sipihr, felek, âsmân, gerdun” kelimelerini kullanmağa ne ihtiyacımız vardır, diyen bendim, yine de diyorum. Amma “nazar-ı semâî” diyemeyecek imişiz, demezsek kıyamet kopmaz ya⁶⁵”.

Şemseddin Sami, İstanbul Türkçesinin ıslahıyla meydana gelecek edebî dilin, zamanla bütün Türklerin kabul edeceği genel bir dil haline gelmesini istemektedir⁶⁶. O, bu konudaki yazıları ile Meşrutiyet yıllarındaki düşünce ve gelişmelere, özellikle “yeni lisan ve millî edebiyat akımı”na büyük etki yapmış, yazılarında dili kısırlaştırıcı düğüm noktalarına parmak basarak çözüm yollarını göstermeğe çalışmıştır.

Necib Asım ilk yazılarında ileri Türkçeciliği savunurken, daha sonraki yazılarında bundan dönerek orta bir yol tutturmuştur⁶⁷. O, yaygın bir duruma girmiş olan Arapça ve Farsça kelimelerin dilden

61 Levend, s. 196.

62a, Aynı yer.

62b, Şabah, 27.7.1898 (1314). Metin için bkz. Levend, s. 220–221.

63 Sabah gz., 3.8.1898 (1314).

64 Tarik gz., 26.5.1899 (1315).

65 Tarik, 26.5.1899 (1315).

66 Sabah, 3.8.1898 (1314)

67 Zeynep Korkmaz, Adı geçen eser, s. 19.

çıkarılmasından yana değildi. Çünkü, bu durumdaki Arapça ve Farsça kelimelerin dilden atılması, dili fakirleştirir diye düşünüyordu. “Posta, telgraf, telefon, kronometre..” gibi Batıdan geçme fen ve teknik kelimelerinin de dilde olduğu gibi bırakılmasını istiyordu. Sadece tamlamaların, Arapça ve Farsça kuralların atılması ve dilin kendi yapısına uygun olarak gelişmesini sağlayacak bir sadeleştirme yolunun tutulmasını istiyor, böylece de “tasfiyeci” olmadığını açıklıyordu⁶⁸. Gene O, Lisan Bahsi adlı yazısında, Türkçemizin medenî bir kavim dili olduğunu ve gelişmesine yardım edilirse bugünkü Avrupa dillerinden aşağı kalmyacağını ispat etmek istediğini, buna özendiğini belirtiyor⁶⁹.

Başta Ahmed Midhat ve Şemseddin Sami olmak üzere sade dil taraftarlarının, devrin dilini sadeleştirme konusunda ileri sürdükleri başlıca çözüm yollarını şöylece özetleyip sıralayabiliriz:

1- Halka seslenen ve İstanbul söyleyişini esas alan bir yazı dilinin kullanılması.

2- İsim ve sıfat tamlamaları ile birleşik sıfatların bırakılması.

3- Hiç de alışık olmadığımız “lâhim, erz, hatab..” gibi kelimelerin “et, piriç, odun” gibi Türklere mahsus kelimelerle değiştirilmesi.

4- Dilimize ve millî zevkimize aykırı olan süslü üslûbun bırakılması.

5- İkide bir Fransızca vb. kelime kullanılmaması ve Fransız sentaksının etkisiyle meydana gelen cümle yapısındaki bozuklukların giderilmesi.

Karşı tarafın bu tenkit, eleştiri ve düşüncelerine karşılık Servet-i Fünuncular ise kendilerini kısaca şöyle savunuyorlardı: “Servet-i Fünun Edebiyatı avam için, yani halka mahsus bir edebiyat değildir. Yüksek zümre edebiyatıdır yani sınırları daralmıştır. Böyle olunca süslü ve sanatlı olması gerekir. Zaten Servet-i Fünuncuların amacı halk ve geniş kitleler tarafından okunup anlaşılmağı değildir. Bu bakımdan dilinin orta ve halk sınıflarınca anlaşılması çok tabiidir ve bunda hiçbir sakınca da yoktur⁷⁰”.

68 İkdâm, 25.7.1897 (1313).

69 Aynı gazete, aynı yer ve Levend, s. 218.

70 Başta Cenab Şehabeddin olmak üzere Servet-i Fünuncuların bu yoldaki görüş, düşünce ve savunmalarına, konumuz gereği olarak fazla yer veremiyorum.

Ama Servet-i Fünuncular arasında da, onların ağır dilini tenkit edenler olmuştur. Meselâ Hâlid Ziya'nın Mâi ve Siyah'ını eleştiren Mehmed Rauf, eserin dilindeki ağırlığa işaret ederek şunları söylüyor:

“Muharrir o kadar mahmul-i tekellüftür ki sağ ve sol diyemiyor, cihet-i yemin, cihet-i yesar diyor⁷¹”. Ama görüldüğü gibi, ağır dilden şikâyet ederken bile “mahmul-i tekellüf” gibi ağır bir tamlama kullanılıyor.

Gerçekten süslü ve yüklü dil, Servet-i Fünuncular için bir hastalıktır. O devrin en büyük yazarı Halid Ziya çok sonraları hatıralarını yazarken bu hastalığa, “zînet ve sanat ibtilâsıydı” diyor, o devirdeki hatalarını itiraf ediyor⁷² ve “Edebiyat-ı Cedide garba teveccüh ederken şarkın bu illetinden kendini kurtarmağa çalışmalıydı” sözlerini kullanıyor⁷³. “...Sanki Türkçeden ne kadar uzaklaşırsa o kadar hüner gösterilmiş olacak vehmiyle bu garibeleri icad etmek işte o zamanın bir illeti idi..” diyor⁷⁴.

Servet-i Fünun devrinde dil konusundaki ikilik imlâ konusunda da devam eder. İmlâ bir yandan “vokal” görevi yüklenen işaretlerin daha çok kullanılmasına doğru yol alıyor, öte yandan da Türkçe kelimelerin bile Arap imlâsına uydurularak yazılmasını savunanlar oluyordu⁷⁵.

Bu devirde sözlüğe de büyük bir ihtiyaç olduğu sık sık ileri sürülüyordu. İşte önceden adını andığımız Kamus-ı Türkî ile Lûgat-ı Naci, Lûgat-ı Salâhî... vb. gibi sözlükler, böyle bir ihtiyaç ve isteğin sonunda ortaya çıkmıştır. Osmanlıca sözlükten ayrı olarak bir de Türk lehçeleri sözlüğü hazırlanması düşüncesini ortaya atan Necib Asım'ın Lûgat Bahsi ve Dilimize Hizmet adlı yazılarında ileri sürdüğü fikirler, sözlük konusu ile olduğu kadar dilin zenginleştirilmesi konusu ile de ilgilidir. Yazar bu makalelerinin ilkinde, genel bir Türk dili sözlüğünün hazırlanması için önce Anadolu'daki kelimeleri içine alan bir sözlüğe ihtiyaç olduğunu söyler. İkinci yazısında ise dilin zenginleştirilmesini, İstanbul, Anadolu ve Rumeli ağızlarından alınacak kelimelerle, dış Türklerin kelimelerini örnek alıp kendi dilimizin kurallarına göre yapılacak yeni türetmelere bağlar.

71 Levend, s. 238.

72 Kırk Yıl, C. IV. s. 141, 1936.

73 Aynı eser, s. 145.

74 Sanata Dair, C. I, s. 2-5.

75 Z. Korkmaz, s. 21.

Edebiyat-ı Cedide devrinin en verimli yıllarında, bu edebiyata mensup şair ve yazarların dil görüşünü sarsan ve temelinden yıkan bir olayla karşılaşılıyor. Bu, 1897 yılında Girit adası yüzünden çıkan Türk-Yunan savaşı sıralarında, Mehmed Emin'in yazmış olduğu şiirlerin Türkçe Şiirler adıyla yayımlanmasıdır. Mehmed Emin'in hiçbir edebiyat akımına kapılmadan yazdığı bu şiirler, konusu, konusunun işlenişi ve dili bakımından hem Servet-i Fünuncuların bütün iddia ve görüşlerine darbe indiriyor, hem de dili sadeleştirme tezini savunanlara büyük destek oluyordu⁷⁶. Mehmed Emin'in şiirleri memlekette bazı gençlerin kendi yolunda gitmesini sağlıyor, yankıları da yurt dışına taşıyordu. Yüksek konuların bu dille yazılamayacağı görüşünü savunarak Mehmed Emin'in şiirlerini küçümseyen Servet-i Fünunculardan bazıları da bir süre sonra tutum değiştirmişlerdir. Meselâ bu şiirleri başlangıçta küçümseyenlerden biri ve Servet-i Fünuncuların başı olan Tefik Fikret, Mehmed Emin'in daha sonra çıkan Kesildi mi Eller ve Zavallılar adlı şiirlerini okuduktan sonra, ilk tutum ve kanısını büsbütün değiştirir ve her iki manzume dolayısıyla M. Emin'e yazdığı mektuplarda, bir yandan ona karşı parlak sözlerle dolu takdirini bildirir, bir yandan da artık o dili âdî konuların yazıldığı bir dil olarak saymak düşüncesinden sıyrılmış olur.

İllerde Dil Hareketi

Dille ilgili çalışma ve tartışmalar yalnız İstanbul'da kalmamış, başta İzmir ve Selânik olmak üzere büyük il merkezlerindeki gençler de bu konuyla ilgilenmişlerdir⁷⁷. Bazı kimseler, İstanbul'daki gazete ve dergilere gönderdikleri mektuplarla dil hareketine uzaktan katıldıkları gibi, bazı hevesli gençler tarafından çıkarılan gazete ve dergiler de, kendi çevreleri içinde başlıbaşına hareket uyandırmaktan, bazen de İstanbul'daki tartışmalara karışmaktan geri kalmamışlardır.

İzmir'deki dil, fikir ve edebiyat hareketini en çok Tefik Nevzat, Halid Ziya ve Bıçakçızâde Hakkı tarafından çıkarılan Nevruz (1884)la, 1886 da yine Tefik Nevzat ve Halid Ziya'nın çıkardıkları Hizmet, Bıçakçızade Hakkı'nın 1896 da çıkarmaya başladığı günlük gazete İzmir gibi yayın organlarında görüyoruz. Bu arada Türklük ve Türkçecilik hakkında çok esaslı görüşleri olan Mehmed Necib'in

76 Mehmed Emin Yurdakul'un sanatı ve Türk diline emeği konusunda çok geniş ve ayrıntılı bilgi için bkz. Enver Naci Gökşen, Mehmet Emin Yurdakul, TDK, Türk diline emek verenler dizisi No. 6, Ankara 1963.

77 Geniş bilgi için bkz. Levend, s. 272-299.

adını özellikle anmak gerekir. Dilimizin sadeleşmesi ve bağımsızlığına kavuşması konusunda onun çok değerli yazıları çıkmıştır⁷⁸.

Selânik de bu konuda çok hareketlidir. 1905 yıllarında, burada çıkan Çocuk Bahçesi dergisinde Mehmed Emin'in Türkçe Şiirler'i, Türkçe-Osmanlıca ve Hece-Aruz tartışmaları başlar. Rıza Tevfik, Ömer Naci ve Hüseyin Cahit arasında olan ve gittikçe alevlenen bu tartışmalar, Ömer Naci'nin bir yazısı dolayısıyla İstibdat idaresinin işe el koyması ve 43. sayısından sonra Çocuk Bahçesi'nin kapatılmasıyla son bulur⁷⁹.

Servet-i Fünun devrindeki dili sadeleştirme çabaları, II. Meşrutiyet devrinde yani 1908 den sonra çok daha kuvvetli ve belirli bir akım olarak devam eder. Artık siyasî, sosyal ve tarihî şartların da zorlamasıyla millî şuur çok daha fazla uyanır ve bu arada dil milliyetçiliği de köklü bir akım halini alır ki bu, bizim konumuz dışındadır.

S o n u ç

Bilindiği gibi Tanzimât, Türklerin Doğu medeniyetinden ayrılıp Batı medeniyetine yönelmesi, Batı'yı örnek alması hareketidir. Şüphesiz ki sosyal ve kültürel değişmelerin tam hedefine ulaşabilmesi, yerleşip kökleşebilmesi için, geniş kütlelerce, halk yığınlarınınca da benimsenmesi gerekir. Her yönden halkı uyandırmak, yeniliklerden onu haberdar edebilmek için ise halka yönelen, halkın anlayabileceği bir dil kullanan edebiyatın rolü çok büyüktür. İşte bu gerçeği çok iyi gören Tanzimât devri aydınlarının bir kısmı, klâsik Divan Edebiyatından ve onun sun'î, anlaşılmaz dilinden ayrılma, halk seviyesine inme ve halka bir şeyler verebilme konusunda büyük bir çaba göstermişlerdir. Gerçekten onlar bu alanda başarılı olmuş, uzun bir yol almışlardır. Gerçi Şinasi ile esaslı ve köklü olarak başlayan sâde dil çalışmalarının bazen yön değiştirdiği, normal seyrinden sapmalar olduğu da görülür. Ama her zaman dili savunan, onu koruyup benliğine kavuşturmak isteyen, millî dilin özlemine çeken aydınlar olmuştur, vardır.

Ben bu çalışmamda, Tanzimattan 1908 e kadar olan dönemdeki dilin sadeleşmesi, Türkçenin, anadilimizin yabancı dillerin baskı ve etkisinden kurtarılması konusunda aydınlarca yapılan çalışma ve gösterilen çabaları anlatmağa çalıştım. Şüphesiz ki dil meselesini ele

78 Ayrıntılı bilgi için bkz., Levend, s. 277-280.

79 Başka iller ve yurt dışındaki dil çalışmaları için bkz. Levend, s. 289-299.

alış ve çözüm yolları gösteriş bakımlarından bazı farklılıklar da vardır. Bazı yazarlar eski dilden şikâyet etmiş, bazıları şikâyetlerinin yanısıra çareler öne sürmüş ve fikirlerini uygulayabilmiş, bazıları da uygulamada başarılı olamamıştır. Elbette ki bir medeniyet değiştirme ortamında ve eski dille, Doğu kültürü ile yetişen kişilerde böyle durumların görülmesi olağandır.

Bu devirde başta Şemseddin Sami olmak üzere bazı aydınlar, fikir ve uygulama başarılarının yanısıra sözlük çalışmaları da yapmış, Tanzimat'a kadar adından bile söz edilmeyen ve "Lisan-ı Osmanî" diye anılan Türkçeye "Lisan-ı Türkî" diyerek dilimize önce adını, sonra benliğini kazandırma mücadelesine girişmişler, çok başarılı da olmuşlardır. Bu çalışmalar ve millî dil çabaları sadece İstanbul başkenti sınırları içinde kalmamış, İstanbul dışındaki büyük illere ve taşraya da yayılmış, böylece yaygın eğitim, kütle eğitimi alanında büyük adımlar atılmıştır. İşte Tanzimâttan sonra başlayan Türk milliyetçiliği ve millî dil meselesinde en büyük pay yurtsever aydınların ve edebiyatın olmuş, bu akım 1908 e kadar devam etmiş, Meşrutiyetten sonra da çok daha kuvvetli bir akım, ideoloji halini almıştır.